

Тарасова І. В.

Київський кооперативний інститут бізнесу і права

ДЕЯКІ АСПЕКТИ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ ЩОДО ОСІБ, СТОСОВНО ЯКИХ РОЗГЛЯДАЄТЬСЯ ПИТАННЯ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ

Стаття присвячена розгляду актуальних правових проблем, які виникають під час здійснення провадження щодо осіб, котрі вчинили суспільно небезпечне діяння у стані неосудності чи обмеженої осудності та до яких законодавчо передбачено здійснення кримінального провадження у особливому порядку. Автором приділяється увага правовому закріпленню процесуальних гарантій у Кримінальному процесуальному кодексі України стосовно кримінальних проваджень щодо застосування примусових заходів медичного характеру. Особлива увага звертається на правові колізії під час застосування запобіжних заходів, починаючи з визначення процесуального статусу осіб, що вчинили суспільно небезпечне діяння у стані неосудності чи обмеженої осудності.

У статті науковцем запропоновано ряд змін та доповнень до Кримінального процесуального кодексу України, які направлені на узгодження норм права, що регулюють правові гарантії у кримінальних провадженнях щодо застосування примусових заходів медичного характеру та розташовані у різних розділах кодексу. Серед яких, запропоновано комплексне вирішення питання забезпечення фізичної присутності під час судового розгляду особи, стосовно якої розглядається питання про застосування примусових заходів медичного характеру, а саме: ч. 2, ст. 292 КПК «Вимоги до оформлення клопотання про застосування ПЗМХ»; ст. 315 КПК «Вирішення питань, пов'язаних з підготовкою до судового розгляду», ч. 1, ст. 512 КПК «Судовий розгляд».

Окремим аспектом проблематики, що розглядається у статті, є питання невизначеності додаткових гарантій під час застосування запобіжних заходів у кримінальних провадженнях, у яких розглядається питання про можливість застосування ПЗМХ, в тому числі під час застосування затримання особи безпосередньо на місці вчинення кримінального правопорушення (суспільно небезпечного діяння) або одразу після вчинення.

Ключові слова: правові гарантії, кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, стан обмеженої осудності, процесуальний статус особи, вимоги до оформлення клопотання про застосування ПЗМХ, судовий розгляд, запобіжні заходи, затримання.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку української державності має занадто складні умови для розвитку демократії та впровадження принципів гуманізму. Україна має відстоювати незалежність та власну державність. Актуальність тематики даної статті має об'єктивне підґрунтя, яке пов'язане не лише зі суспільним ставленням до осіб з хворобами, але й зі збільшенням кількості осіб з гострими психічними розладами в Україні. Дане явище посилилось з наявністю тривалої жорстокої війни на території України та збільшенням чисельності людей, у яких вона спричинила прояви психічних розладів, а відповідно – і збільшилась кількість суспільно небез-

печних діянь, вчинених у стані неосудності чи обмеженої осудності. Так, за даними офісу Генеральної прокуратури (Звіти про роботу органів прокуратури. Розділ 3, табл.7 за відповідний рік) у період з січня по грудень 2020 року прокурори брали «Участь у розгляді кримінальних проваджень судами першої інстанції у провадженнях про застосування примусових заходів медичного характеру» у 706 провадженнях; у період з січня по грудень 2023 та 2024 р. – у 931 та 900 провадженнях відповідно [1]. Слід додати, що за прогнозами Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) в умовах війни з росією серед громадян України майже 10 мільйонів людей можуть

страждати на психічні розлади різних типів та ступеню тяжкості, з яких майже 4 мільйони осіб можуть мати тяжкі психологічні розлади [2]. Вже з початку 2022р. Міністерство охорони здоров'я України погоджується з прогнозами щодо збільшення кількості психічно травмованих осіб серед населення України але прогнозує суттєве збільшення кількості людей, які будуть потребувати активної, професійної (медичної) психологічної підтримки аж до 15 мільйонів осіб, з яких приблизно 3–4 млн. осіб матимуть стан який буде потребувати медикаментозного лікування, тобто матимуть важкі психічні розлади [3]. Однак, на сьогодні кількість людей в Україні, які вже мають пограничні психічні стани та можливо матимуть психічні розлади в майбутньому є припущенням. Саме тому, питання щодо посилення захисту прав осіб з психічними розладами, які вчинили суспільно небезпечне діяння у стані неосудності чи обмеженої осудності потребують посиленої наукової та практичної уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти кримінального провадження щодо неосудних та обмежено осудних осіб висвітлювали у своїх роботах такі науковці, як Артеменко О.О., Дердюк Б.М., Завтур В.А., Котуха О.С., Кириченко В.Л., Музиченко О.В., Шаренко С.Л., Шевчук М. І. тощо.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення та дослідження окремих аспектів забезпечення правових гарантії для захисту прав неосудних та обмежено осудних осіб під час здійснення кримінального провадження. Зробити комплексний аналіз положень Кримінального процесуального кодексу України, та запропонувати зміни до законодавства, які направлені на узгодження норм, що регулюють правові гарантії у кримінальних провадженнях щодо застосування примусових заходів медичного характеру та розташовані у різних розділах кодексу.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи новітні виклики, що постають перед Україною, законодавець не припиняє робити спроби щодо покращення нормативного регулювання суспільних відносин у різних сферах життя. Однак, на жаль, деякі законодавчі зміни здебільшого додають складності у правозастосовну діяльність. Одна зі суспільних сфер, котра зазнає суттєвих змін, за кількістю впроваджених законодавчих ініціатив – кримінальна процесуальна діяльність. Деякі зміни викликані необхідністю впорядкувати та адаптувати законодавство до умов життя країни у правовому режимі дії воєнного стану в Україні.

Однак до мети розгляду даної статті не входять питання аналізу оновлення кримінального процесуального законодавства. Основне, що маємо намір окреслити – це практичні аспекти реалізації процесуальних гарантій у кримінальних провадженнях щодо осіб, що вчинили суспільно небезпечне діяння у стані, що викликає сумнів у їх осудності та необхідність усунення нормативних прогалин, які існують у регулюванні здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

Як правильно сформулював Завтур В.А., кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру (далі – ПЗМХ) відноситься до диференційованої форми кримінального провадження із додатковими процесуальними гарантіями, що пояснюється високим рівнем вразливості даної категорії осіб та необхідністю їх посиленого правового захисту у кримінальному судочинстві [4]. Але додаткові процесуальні гарантії для таких учасників процесу можуть бути застосовані після початку кримінального провадження та встановлення підстав для зміни порядку провадження, тобто у слідчого після проведення певних процесуальних дій є достатньо даних про те, що особа вчинила суспільно небезпечне діяння у стані, що виключає можливість застосувати до неї покарання.

Проблеми правових прогалин у питаннях здійснення кримінального провадження щодо застосування ПЗМХ має де кілька векторів. Перш за все складності визначення процесуального статусу особи, по відношенню до якої розглядається питання про застосування ПЗМХ. Як вбачається, КПК закріплює спеціальний процесуальний статус – особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру, як один з можливих видів сторони захисту (п. 19, ч. 1, ст. 3 КПК) [5]. Однак не надає визначення хто є «особою, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування», та які процесуальні права вона має, у чому полягає відмінність прав та обов'язків цього виду суб'єктів кримінального провадження від підозрюваних або обвинувачених.

Неосудність або обмежена осудність є юридичними поняттями, які встановлюються судом на підставі висновків експертизи, але слід відзначити, що суд це здійснює у судовому розгляді кримінального провадження (по суті) після завершення досудового розслідування та отримання клопотання про застосування ПЗМХ (неосудних)

чи обвинувального акту (обмежено осудних). Однак додаткові процесуальні гарантії та додаткові засоби захисту прав особи необхідні їм під час досудового розслідування.

В даному аспекті, по перше, необхідно привести до узгодженості положення Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України. А саме необхідно відзначити, що стаття 93 Кримінального кодексу передбачає можливість застосування ПЗМХ до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у стані обмеженої осудності. В той час, у ст. 503 КПК не передбачається можливість здійснення кримінального провадження у порядку Глави 39 КПК у справах щодо обмежено осудних осіб [5]. Відповідно ч. 2 ст. 504 КПК кримінальне провадження щодо осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у стані обмеженої осудності має проходити у загальному порядку, без додаткових гарантій захисту прав, таких як наприклад, обов'язкове залучення законного представника. Обмежена осудність – це психопатологічний стан людини, за якого вона під час вчинення кримінального правопорушення через наявний у неї психічний розлад не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії чи бездіяльність та/або керувати ними [6].

Оскільки застосування примусових заходів медичного характеру пов'язано насамперед з наявністю в особи психічного розладу, що впливає на її здатність усвідомлювати дії та їх наслідки та, на наш погляд, стан обмеженої осудності теж потребує уважного ставлення до особи під час здійснення досудового розслідування та судового розгляду, тому має здійснюватися у порядку визначеному Главою 39 КПК. Хоча нормативні положення які визначають правові гарантії розміщені і поза Розділом 39 КПК. Так, обов'язковість участі захисника закріплено і у ст. 507, і у ст. 52 КПК; обов'язковість судово-психіатричної експертизи і п. 3, ч. 2 ст. 242, і у ст. 509 КПК; вимоги до оформлення клопотання про застосування ПЗМХ вказані у ч. 2 ст. 292 КПК [5].

Враховуючи особливості психічного ставлення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння до своїх дій та їх наслідків, то казати про усвідомлення ними особливостей порядку здійснення кримінального провадження не вбачається можливим. Зміна порядку здійснення кримінального провадження має правове значення саме для слідчого, прокурора та суду, але не впливає на розуміння особи з психічним розладом, що в неї з'являються додаткові гарантії захисту прав. Звичайно, слідчий, дізнавач, прокурор мають повідо-

мити особі про її права та переконатись, що вона їх зрозуміла, за аналогією з правами підозрюваного п. 2. ч. 3 ст. 42 КПК: «бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені цим Кодексом, а також отримати їх роз'яснення» [5]. Однак, на наш погляд, для того щоб дотриматись загальних засад – права на захист, першочергово необхідно переконатись, що особа усвідомила «у вчиненні якого кримінального правопорушення його підозрюють, обвинувачують» та які права вона має, а тому треба залучити не лише законного представника і захисника, а насамперед, психолога, що має бути відображено у ст. 506 КПК.

Ще одним з проблемних питань неузгодженості законодавства у нормативному регулюванні особливостей здійснення кримінального провадження щодо осіб стосовно яких розглядається питання про застосування ПЗМХ – це обов'язок здійснювати судовий розгляд кримінального провадження за фізичною присутністю особи. Так, ст. 292 КПК «Клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру» містить положення, яке можна розглядати як додаткову гарантію захисту права особи, стосовно якої розглядається питання про застосування ПЗМХ, а саме клопотання має містити «позицію щодо можливості забезпечення участі особи під час судового провадження за станом здоров'я» [5]. В той же час, ч. 1. ст. 512 КПК містить положення про «Судовий розгляд здійснюється ... за обов'язковою участю фізичної особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру» [5]. Таким чином, для узгодженості положень кодексу, пропонуємо внести зміни до ст. 315 КПК «Вирішення питань, пов'язаних з підготовкою до судового розгляду», а саме додати п. 3-1, ч. 2 ст. 315 КПК: «з'ясувати можливість забезпечення участі фізичної особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру під час судового провадження за станом здоров'я» та зміни до ч. 1 ст. 512 КПК та викласти її у наступній редакції: «Судовий розгляд здійснюється одноособово суддею в судовому засіданні за участю прокурора, за участю фізичної особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру у випадку визнання цього можливим за її станом здоров'я, її законного представника та захисника, психолога чи психіатра згідно із загальними правилами цього Кодексу».

Окремо маємо приділити увагу питанню, щодо додаткових гарантії під час затримання як

«невідкладного» запобіжного заходу, який застосовано до осіб затриманих безпосередньо під час вчинення суспільно небезпечного діяння (кримінального правопорушення) або одразу після його вчинення, особливо якщо особа має явні ознаки психічного розладу. Слід зауважити, що законодавець не визнав необхідності закріпити положення, які б враховували психічний стан особи, яку затримують під час вчинення кримінального правопорушення (суспільно небезпечного діяння) чи одразу після вчинення.

Загалом право мати додаткові процесуальні гарантії особам, стосовно якої передбачається застосування ПЗМХ закріплені у ч. 2 ст. 10 КПК України, але при цьому у ст. 178 «Обставини, що враховуються при обранні запобіжного заходу», особи, стосовно якої передбачається застосування ПЗМХ не вказані як учасники до яких може бути застосовано запобіжні заходи [5]. Незважаючи на те, що згідно зі ст. 506 КПК такі особи користуються правами підозрюваного або обвинуваченого в обсязі, обмеженому психічним станом та через законних представників, їх процесуальний статус не може в повній мірі відповідати статусу підозрюваного або обвинуваченого. Тим самим, зрозуміло, що з одного боку, особи можуть бути обмежені у способах реалізації прав та обов'язків, що пов'язане з їх психічним станом, в той же час реалізація їх процесуальних прав пов'язаних з застосуванням запобіжних заходів через законних представників не може бути здійснено [7]. Крім того, порядок застосування запобіжних заходів до осіб, стосовно яких передбачається застосування ПЗМХ, законодавець визначив у ст. 508 КПК як загальний. Тож, маємо розуміння, що мета, порядок (процесуальна процедура) та строки мають відповідати ст. 176-178 та 184-186 КПК [5], отже, законодавець не враховує особливостей психічного стану осіб, особливо стосовно тривалості запобіжних заходів, навіть після зміни порядку здійснення кримінального провадження. Аналіз положень ч. 1 ст. 508 КПК [5] дає змогу зробити висновки, що перелік запобіжних заходів, які можуть бути застосовані до осіб, стосовно яких передбачається застосування ПЗМХ є обмеженим і не вбачається можливість застосування затримання після зміни порядку здійснення провадження. В той же час, 12 січня 2023 року було прийнято Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо захисту прав та законних інтересів дитини у разі затримання або тримання під вартою її батьків або інших законних представників», яким

додано частину 4 до ст. 508 КПК [8]. Відповідно до змін, у згаданій статті, особа стосовно якої передбачається можливість застосування ПЗМХ, може мати процесуальний статус «затриманого», а від так є правова можливість застосування затримання, в тому числі й уповноваженою особою (без ухвали слідчого судді, суду) у порядку ст. 207, 208 КПК, до особи, поведінка якої викликає сумнів щодо її осудності.

В практичній площині, у випадках затримання особи безпосередньо під час вчинення кримінального правопорушення або одразу після нього, в порядку ст. 208 КПК, уповноважена особа не має можливість визначити чи перебуває особа у стані неосудності, обмеженої осудності чи ні. Таким чином, до особи відносяться як до суб'єкта злочину/проступку – як до підозрюваного, а отже і тримають в умовах, які не враховують особливостей психічного стану затриманого та проводять допит з порушенням права на захист, не переконавшись, що особа розуміє права, обов'язки та суть того що відбувається. Навіть після початку кримінального провадження у встановлений законодавством спосіб та після зміни процесуального порядку досудового розслідування, із загального на особливий (відповідно Глави 39 КПК) не визначено ні право слідчого, дізнавача, прокурора звертатись до слідчого судді, суду з клопотанням про застосування затримання, ні гарантії захисту прав особи під час затримання.

Тому, на наш погляд, необхідно законодавчо закріпити у ст. 508 КПК положення, щодо особи, стосовно якої розглядається питання про застосування ПЗМХ можна застосувати затримання у порядку ст. 208 КПК, але мають бути і дотримані додаткові гарантії права на захист. Необхідно передбачити, що під час затримання осіб, поведінка яких під час затримання викликає сумнів щодо їх осудності, до них необхідно викликати спеціаліста – лікаря – психіатра, для проведення психіатричного огляду, та за можливості негайно скерувати до спеціалізованого закладу охорони здоров'я. В разі затримання, питання про обрання до особи запобіжного заходу має бути призначено до розгляду слідчим суддею, судом у менший термін, не пізніше 48 годин.

Висновки. Таким чином, розглянуті у статті положення Кримінального процесуального кодексу та запропоновані зміни до нього направлені на покращення захисту прав осіб у кримінальному провадженні до яких може бути застосовано примусові заходи медичного характеру, в тому числі і прав обмежено осудних осіб. Серед найбільш значимих

змін, на наш погляд, має бути нормативне врегулювання узгодженості положень кодексу, щодо визначеності можливості забезпечення участі фізичної особи, стосовно якої вирішується питання про застосування примусових заходів медичного характеру під час судового провадження за станом здоров'я, а саме ст. 292 КПК, ст. 315 КПК та ч. 1 ст. 512 КПК.

Крім того, задля покращення практичного застосування порядку затримання, впровадження запропонованих змін з обов'язкового залучення психолога/лікаря психіатра, скорочення строків затримання, нададуть змогу уповноваженим особам проводити затримання осіб під час вчинення суспільно небезпечних діянь з дотриманням прав осіб.

Список літератури:

1. Звіт про роботу органів прокуратури. Форма № П. Звітність. Офіційний сайт офісу Генеральної прокуратури. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-robotu-organiv-prokuraturi-2> (дата звернення: 25.06.2025).
2. Віра Валле. Війна і психічне здоров'я українців. 28.01.2025. URL : <https://uain.press/articles/vijna-i-psihichne-zdorov-ya-ukrayintsiv-1774142>
3. Ляшко В. Вплив війни на психічне здоров'я – колосальний. URL: <https://surl.li/lpfstp> (дата звернення: 25.06.2025).
4. автур В.А. Нормативне забезпечення права на свободу та особисту недоторканість у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру (частина 1). *Юридичний науковий електронний журнал*. № 7. 2022. URL : http://lsej.org.ua/7_2022/90.pdf
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012. №4651-VI / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.06.2025).
6. Тарасова І.В. Застосування запобіжних заходів у межах здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. Вип. 16. К., 2013. С. 183–189.
7. Музиченко О.В., Обловацька Н.О., Карандась М.В. Особливості здійснення кримінального провадження стосовно неосудних та обмежено осудних осіб. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 9. 2023. С. 327–331. http://lsej.org.ua/9_2023/80.pdf
8. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо захисту прав та законних інтересів дитини у разі затримання або тримання під вартою її батьків або інших законних представників : Закон України від 12 січня 2023 року. №2858-IX / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2858-20#n12> (дата звернення: 24.06.2025).

Tarasova I. V. ARE THE ASPECTS OF UNCERTAINTY OF PROCEDURAL GUARANTEES IN CRIMINAL PROCEEDINGS REGARDING PERSONS IN RESPECT OF WHOM THE ISSUE OF APPLYING COMPULSORY MEDICAL MEASURES IS BEING CONSIDERED

The article is devoted to the consideration of current legal problems that arise during the conduct of proceedings against persons who committed a socially dangerous act in a state of insanity or limited sanity and for whom the law provides for the conduct of criminal proceedings in a special order. The author pays attention to the legal consolidation of procedural guarantees in the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding criminal proceedings regarding the application of compulsory medical measures (CMM). Special attention is paid to legal conflicts during the application of preventive measures, starting with the determination of the procedural status of persons who committed a socially dangerous act in a state of insanity or limited sanity.

In the article, the scientist proposed a number of changes and additions to the Criminal Procedure Code of Ukraine, which are aimed at harmonizing the legal norms regulating legal guarantees in criminal proceedings regarding the application of compulsory medical measures and are located in different sections of the code. Among them, a comprehensive solution to the issue of ensuring the physical presence during the trial of a person in relation to whom the issue of the application of compulsory medical measures is being considered is proposed, namely: Part 2, Article 292 of the Criminal Procedure Code “Requirements for the preparation of a motion for the application of compulsory medical measures”; Article 315 of the Criminal Procedure Code “Resolving issues related to preparation for the trial”, Part 1, Article 512 of the Criminal Procedure Code “Trial”.

A separate aspect of the issue considered in the article is the issue of uncertainty of additional guarantees during the application of preventive measures in criminal proceedings, in which the question of the possibility of applying the CMM is considered, including during the application of the detention of a person directly at the place of commission of a criminal delict (socially dangerous act) or immediately after its commission.

Key words: legal guarantees, criminal proceedings regarding the application of compulsory medical measures, state of limited sanity, procedural status of a person, requirements for filing a petition for the application of compulsory medical measures; judicial proceedings, preventive measures, detention.